

Інна Можарівська
Житомирський агротехнічний коледж
Ольга Конопацька

Інститут кримінально-виконавчої служби (м. Київ)

**РОЛЬ ЖІНОК У СТАНОВЛЕННІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
НА ВОЛИНІ-ЖИТОМИРЩИНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – 30-ТІ РР. ХХ СТ.)**

У статті проаналізовано внесок жіноцтва у розвиток позашкільної освіти на Волині-Житомирщині (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.); здійснено порівняльний аналіз стану її розвитку у національних громадах дореволюційного періоду й радянського. Перспективою дослідження може бути упровадження досвіду функціонування складових системи позашкільної освіти в організацію сучасної освіти в поліетнічних регіонах України.

Серед соціальних інститутів виховання й розвитку підростаючого покоління особлива роль належить позашкільній освіті. Вона сприяє реалізації індивідуальних і соціальних потреб особистості, яка розвивається, розкриттю її творчого потенціалу, формуванню соціально-значущих якостей. Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчує, що питання позашкільної освіти були предметом розгляду багатьох дослідників. Так, у розвиток вітчизняної теоретичної бази позашкільної освіти найбільш вагомий внесок здійснили Л. Вовк, Г. Пустовіт, О. Савченко, В. Сухомлинський, М. Ярмаченко та інші. Суттєвий внесок у дослідження розвитку позашкільної освіти на Волині зробили історики О. Кушпетюк, С. Міщук, С. Пономаренко. Ми ж пропонуємо зупинитися на такому аспекті, як внесок жіноцтва у розвиток позашкільної освіти на Волині-Житомирщині (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.).

Передумови формування законодавчого поля освітньої галузі Правобережної України були закладені ще в першій половині ХІХ ст., коли діяльність існуючих позашкільних установ (дитячі притулки, учнівські квартири, приватні й конфесійні пансіони тощо) визначалася складним законодавчим нашаруванням – умовним поєднанням польської та російської освітніх реформ і юридичних систем, названим науковцями епохою освітянського «двовладдя» [1: 45]. На той час було впорядковано хаотичну діяльність різних освітньо-виховних закладів регіону [2: 82-83], їх позашкільне життя насичено польським національним змістом, здійснено активне залучення жінок до позашкільної діяльності, введено громадський контроль за змістом освіти у жіночих закладах регіону у вигляді ради поважних жінок краю,

заявлено про плани створення нових типів позашкільних установ, зокрема, курсів садівництва та сільського господарства [3: 30-38].

Однак волинське повстання 1831 р. докорінно змінило ставлення царської влади до змісту позашкільної освіти в регіоні, що сіяла, на думку російських можновладців, «дух, ворожий уряду і російській національності» [4: 306]. Після створення у 1832 р. Київського навчального округу, домашня освіта й позашкільна діяльність усіх освітніх установ Волині підлягали цілковитому урядовому контролю [5: 206]. Для відкриття на Волині будь-яких освітніх установ тепер вимагався особистий дозвіл імператора. Коротка вимога «Положення о частных учебных заведениях» (1834) встановити «безперервний» нагляд за життям вихованців була конкретизована у циркулярі волинського генерал-губернатора від 1 травня 1849 р.: нагляд мав тривати навіть уночі, для чого у всіх благородних пансіонах вводились спеціальні нічні чергування [6: 66 арк.]. Все це, разом із активною русифікацією освітньої галузі, призвело до руйнації в регіоні легальної позашкільної освіти, що по суті існувала завдяки польським ентузіастам-просвітникам, і спрямувало польські виховні традиції у таємне русло, яке наповнювалось кожного разу, коли польська освіта в регіоні зазнавала чергових владних репресій.

У першій половині XIX ст. в Росії практично не існувало громадських організацій, що стояли на захисті недоторканості особистості, приватної власності, законності і правового мислення. Соціальна ініціатива належала не об'єднанням приватних осіб, а бюрократичному апарату, що дозволяв реалізовувати соціальну активність своїх громадян лише через інститути сім'ї, церкви і місцевої селянської громади. Лише наприкінці XIX ст. окремі особи, серед яких було багато жінок, почали досить активно об'єднуватися і створювати організації за професійними, виробничими, філантропічними і клубними інтересами, які сприяли розвитку позашкільної освіти

Найдавнішим типом громадських об'єднань, які сприяли розвитку позашкільної освіти на Волині можна назвати добротні товариства, створені приватними особами. Їх діяльність поширювалася у різноманітних сферах – освіті, медицині, науці, культурному й релігійному житті, і набувала різних форм позашкільної роботи – лотереї, масові гуляння, концерти. Отримані при цьому кошти використовувалися для вирішення соціально значущих справ – підвищення культурно-освітнього рівня населення, організації читань і лекцій, влаштування бібліотек і книгозбірень [7: 55]. Наприкінці XIX ст. на теренах Волинської губернії вже функціонувало 24 благодійні товариства [8: 60].

Серед товариств, що опікувалися питаннями позашкільної освіти в кінці XIX – на початку XX ст., вагоме місце належить діяльності Попечительства про народну тверезість (ПНТ). Це було чи не єдине товариство, яке в основному фінансувалося із державної скарбниці, хоча значні суми одержувалися і від приватних осіб шляхом продажу власних видань і читання лекцій. ПНТ складалося із Губернських комітетів, які очолювали губернатори. Не становила винятку й Волинська губернія, в якій у 1892 році було створено Волинське губернське попечительство про народну тверезість (ВПНТ) [9: 84].

Важливим завданням ПНТ було розповсюдження знань про наслідки зловживання алкоголем та організація змістовного дозвілля. Культурно-освітня діяльність цієї організації розвивалась у п'яти основних напрямках: створення бібліотек, читалень і книжкових сховищ з метою пропаганди кращих зразків літератури для народних читань; організація народних читань антиалкогольного спрямування й розширення світогляду населення; влаштування вокально-інструментальних вечорів і театральних вистав для організації змістовного дозвілля; видання та розповсюдження книг для народного читання з метою підвищення загального культурного рівня народу; організація недільних шкіл для неграмотного й малограмотного населення.

У кінці XVIII – першій половині XIX ст. на Волині були також популярні дитячі притулки при католицьких монастирях, учнівські квартири при польських пансіонах, релігійні заняття з дітьми (конфірмація), театри, бібліотеки, книгарні. У більшості своїй вони були створені завдяки потужним польсько-католицьким освітнім традиціям, що визначало достатньо високий культурний рівень польської громади [10: 282, 283]. Показником високої освіченості поляків Волині є також розвиток мережі польських бібліотек. Багатими на цінні видання були поміщицькі бібліотеки, яких на Правобережній Україні в середині 70-х років XIX ст. нараховувалось понад 90.

На початку XX ст. активною культурно-освітньою діяльністю відзначились польські книгарні, що існували в м. Житомирі (5) та інших місцевостях Волинської губернії (Дубно, Ковель, Острог, Рівне) [11: 115-116] та польські періодичні видання. Зауважимо, що польська періодика могла існувати лише за матеріальної підтримки меценатів своєї громади. У кінці першої світової війни в м. Житомирі виходили три видання польською мовою: «Голос молоді» (1918), «Циркуляр Виконавчого комітету військових поляків Південно-Західного фронту» (1918), «Місцевий тижневик» (1917 – 1918) [12: 115-116], які мали потужну музичну й мистецьку критику, виховували музичні й культурні смаки волинян, популяризували сценічний репертуар театру, публікували інформаційні звіти про проведення творчих і благодійних вечорів [13: 56].

Рушійною силою розвитку позашкільної освіти на теренах поліетнічної Волині можна вважати діяльність представників католицького віросповідання, яке на початку ХХ ст. стимулювало активне створення релігійних товариств. У цей час плідно працювали: засноване ксьондзами Мурашком, Сокальським, Загорським, Дубовським Житомирське римсько-католицьке благодійне товариство (1905), а також Кременецьке (1906) і Луцьке (1906) [14: 55], які опікувалися влаштуванням притулків для дітей і німецьких людей; відкриттям громадських їдалень, гуртожитків, лікарень, бібліотек, підвищенням рівня моральності малозабезпечених верств населення римсько-католицького віросповідання, створенням при притулках ремісничих майстерень тощо [15: 115, 158]. Активно діяли також: Заславське римсько-католицьке благодійне товариство (1906), яке відкрило притулки для дітей усіх віросповідань, Волинське товариство взаємодопомоги римсько-католицького духовенства (1907), Житомирське християнське католицьке товариство трудящих жінок «Dzwignia» (1907), яке прагнуло до підвищення інтелектуального й морального рівня членів товариства шляхом заснування бібліотек, читалень, літніх колоній, гуртожитків, учнівських квартир, Житомирське товариство християнської жіночої прислуги імені св. Зіти (1907) [16: 103], статут якого передбачав виховання християнських чеснот: набожності, скромності, працелюбності, бережливості, сумлінності, любові до ближнього.

Після повстання волинських поляків 1831 та 1863 рр., позбавлені царської прихильності, поляки Волині відреагували створенням унікального за своїх розмахом соціально-педагогічного явища – створенням потужної мережі таємного навчання й виховання дітей на національно-патріотичних засадах. Революція 1905 року на певний час усунула законодавчі перешкоди для розвитку польського шкільництва. Як свідчать архівні матеріали, до канцелярії Волинського губернатора постійно надходили повідомлення про існування таємного навчання та виховання. Так, у 1908 р. Овруцький справник інформував про виявлене таємне навчання дітей основам польської грамоти та молитвам на хуторі Ситівка, ініціатором якого був ксьондз Путан, настоятель Народицького римсько-католицького приходу. Житомирський справник доповідав про викритий у с. Мотовилівка в економії п. Малиновської притулок для дітей католиків, у якому Юлія Лодзинська окрім навчання проводила активну позашкільну діяльність – організувала ігри й читання книг, пояснювала молитви, роз'яснювала священну історію, готувала до сповіді й прийняття св. Таїнства [17: 101 арк.].

Активну позашкільну діяльність проводили також численні польські товариства. У 1906 р. було започатковане Житомирське польське

товариство співаків «Лютня», статутними завданнями якого були розвиток хорового співу та популяризація польської пісні й музики в широких колах громадськості. Для здійснення цієї мети члени товариства влаштовували концерти, збирали фахову літературу, організовували хори для місцевих жителів [18: 26 арк.]. У Житомирі діяла «Учнівська польська Корпорація» – таємне об'єднання близько 130 учнів-поляків російських гімназій, які поповнювали свої знання з рідної мови, історії, літератури у таємних гуртках.

Система польської освіти на Волині, що в XIX ст. досягла найвищого розвитку, у період Першої світової війни збереглася завдяки діяльності низки громадських культурно-освітніх товариств: як Польське товариство допомоги жертвам війни, Центральний громадський комітет, Польський виконавчий комітет, а також Мацеж Польська [19: 195 с.]. Ці організації мали регіональні представництва, надаючи на місцях максимально можливу організаційну, наукову й методичну допомогу, сприяючи відкриттю учительських курсів, збору підручників, наданню стипендій. Значущим для нашого дослідження є той факт, що на території Волинської губернії своєрідними осередками культурно-освітнього руху в кінці XIX – на початку XX ст. були товариства, засновані представниками національних меншин. Так, осередком польського руху на Волині став Житомир. Тут з'явилося кілька просвітительських польських товариств: Товариство доброчинності, яке заснувало ремісничу школу і кілька притулків для дівчат-сиріт; товариство розповсюдження книг, яке мало свою книгодрукарню й випускало дешеві польськомовні видання; а також товариства лікарів, землеробів, допомоги жертвам війни (ПТПОВ), бідним польським сім'ям та ін. У 1912 р. в м. Житомирі було засновано «Союз польських жіночих товариств на Волині», метою якого була організація та координація діяльності всіх жіночих товариств регіону, підвищення рівня обізнаності жіноцтва з політичних, громадських та економічних питань.

У другій половині XIX – на початку XX ст. характерною особливістю формування системи позашкільної освіти на Волині була відсутність спеціальних закладів для підготовки позашкільних працівників, у ролі яких виступали викладачі навчальних закладів, культурні, наукові й громадські діячі. Бібліотечною та музейною діяльністю на Волині займались переважно ентузіасти, причому досить часто на кошти меценатів. Найбільшу активність виявляли вчителі німецьких, єврейських, чеських та польських шкіл, організовуючи бібліотеки, відкриваючи національні періодичні видання, створюючи чисельні товариства, тим самим пропагуючи власну культуру та самобутність. Позашкільна діяльність учнівських квартир забезпечувалась їх утримувачами, здебільшого освіченими самотніми жінками польського

походження. У цілому всі ці поради сходилися в тому, що позашкільна освіта мала забезпечувати виховання жінок як вірних дружин і турботливих матерів, а чоловіків – відданих Богові й царю громадян.

Однак нерідко ініціативи національних громад наражалися на офіційні заборони різного роду. Відомо, наприклад, що в Житомирі планувалось, але через заборону не було відкрите польське товариство «Освіта», статут якого передбачав піднесення інтелектуального й морального рівня всіх верств польського населення, організацію польських шкіл, притулків для дітей, бібліотек та інших просвітницьких установ. За тією ж причиною не розпочало свою діяльність «Житомирський польський жіночий гурток», яке мало на меті культурно-освітній розвиток поляків, улаштування музичних, літературних та сімейних вечорів, дитячих свят, вистав, лекцій [20: s. 233-242]. Протягом усієї історії позашкільної освіти на Волині досить поширеною була приватна (індивідуальна) ініціатива, яка виявлялася через індивідуальне сприяння окремих осіб розвитку позашкільної діяльності навчальних закладів або створенню власне позашкільних установ.

У кінці XIX – на початку XX ст. популярною формою індивідуального впливу на освіту й виховання молоді стали учнівські квартири, які іноді називались пансіонами. Більшість утримувачок були, як правило, освіченими самотніми жінками чи вдовами, переважно польського походження, для яких утримання пансіону часто ставало єдиним засобом існування. У спогадах Я. Корчинського про Житомир цього періоду є відомості про учнівські квартири Древновської, Іздебської, Де Кастро Лауцердо з дочкою Яніною, О. Немирич, Ольшевської [21: 106]. Господарки пансіонів не лише готували з дітьми домашні уроки, годували й доглядали їх, але й вважали своїм обов'язком займатися вихованням своїх підопічних. Вони постійно спілкувалися з молоддю, влаштовували свята, прогулянки за місто, по суті, формуючи у молоді навички проведення змістовного дозвілля і, як свідчать документи, цілеспрямовано формуючи у вихованців стійкі національні переконання.

Саме в цей час на Волині активну просвітницьку діяльність здійснювали відомий польський письменник і громадський діяч Ю. І. Крашевський (1812 – 1887), який, зокрема, доклав чимало зусиль для поновлення бібліотеки Житомирської гімназії, розвитку книгодрукування та книговидання. Серед активних членів «Римсько-католицького благодійного товариства» (1905) знаходимо прізвища представників польської шляхти: Олени Стецької, Ізабелли Войцехівської, графинь Ванди Грохольської, Амелії Понинської та ін. [22: 105]. На кошти графині Е. А. Воронцової-Дашкової та графині Нірод було створено перші кліматичні колонії для учнів і вчителів

Волині. Серед осіб, які сприяли розвитку позашкільної діяльності волинських навчальних закладів, є багато представників православного духовенства, при допомозі яких вихованці освітніх закладів Волині мали змогу отримувати християнську літературу, здійснювати паломництва до святих місць та екскурсії до міст імперії.

Цінним джерелом глибокого педагогічного досвіду є сімейні традиції та культурно-освітня діяльність родин Драгоманових і Косачів, які збагатили українську позашкільну освіту регіональним волинським колоритом. Яскравий слід у дослідженні культурно-мистецького життя краю залишила О. Драгомонова-Косач (Олена Пчілка). Вона була відомою діячкою культурно-просвітницького руху кінця XIX – початку XX ст. Просвітницькі погляди Олени Пчілки зародилися і формувалися в родині, в якій питання суспільного прогресу, культурно-просвітницького руху завжди були в центрі уваги батьків і дітей, де постійно велися жваві розмови про найактуальніші питання соціально-політичного та освітнього життя українського народу. Олена Пчілка багато писала для дітей, активно співробітничала в українському журналі «Дзвіночок», що виходив у Львові, протягом 1908 – 1916 рр., видавала українською мовою «Рідний край». Спеціально для дітей призначався додаток до «Рідного краю» – журнал «Молода Україна» (1906, 1908 - 1914). Проживаючи на Волині, Олена Пчілка вивчала побут сіл Волині, народні орнаменти, про що свідчить збірник «Український орнамент», виданий 1876 р., а також «Українські узори» (1912). Турбували Олену Пчілку проблеми загальноосвітньої національної школи, мови навчання, особистих якостей учителя.

Досвідчений етнограф і фольклорист, Олена Пчілка залучала до вивчення й збереження скарбниці народної творчості своїх дітей, вчила їх з пошаною ставитись до народних традицій. Саме завдяки матері Леся Українка любила свій край і цікавилась його фольклором й етнографією Волині. Почуті в дитинстві пісні, казки, різні повір'я, звичаї були вміщені до виданого в 1903 р. збірника «Дитячі ігри, пісні і казки з Ковельщини, Луцьщини і Звягельщини (на Волині)». Леся Українка, зростаючи як поетка і просвітителька, усвідомлювала й порушувала у своїх творах численні соціально-педагогічні проблеми тогочасного суспільства, протестуючи проти експлуатації дітей («В катакомбах»), хиб церковнопарафіяльних шкіл (нарис «Школа»), заборони у школах кращих підручників для учнів і книг для читання. Педагогічні, філософські, соціально-естетичні погляди Лесі Українки набули досить високої оцінки у становленні українського шкільництва.

Аналіз діяльності багатьох волинських позашкільних установ (педагогічні курси, музеї, клуби) дозволяє стверджувати, що на Волині активно використовувалась теоретико-педагогічна спадщина С. Русової,

яка вперше в історії української педагогіки поставила питання про створення безперервного національного виховання, завершальним етапом якого повинна бути позашкільна освіта дітей і дорослих як важливий фактор загальнодержавної системи національно-культурного відродження України [23: 39, 82]. За активного сприяння С. Русової у 1917 р. розпочала діяльність «Головна українська шкільна рада» й були започатковані повітові й губернські курси з педагогіки та українознавства для вчителів. На цих курсах, що проводились і в містах Волині, особливе місце відводилось вивченню форм позашкільної освіти, які С. Русова відносила до найбільш ефективних, а саме: народних бібліотек, шкільних книгозбірень, читалень, недільних шкіл, систематичних курсів, педагогічних, краєзнавчих і сільськогосподарських музеїв з періодичними виставками, педагогічних курсів для батьків, робітничих клубів і товариств, виїзних лекторіїв, метеорологічних станцій, лабораторій, ферм і господарств, ставків та зоологічних садів, тощо. Головною метою позашкільної освіти і виховання С. Русова вважала «...дати всьому народу грамотний культурний розвиток, який дасть кожній людині певну свідомість своїх громадських і культурних обов'язків».

Варто звернути увагу на те, що для розвитку позашкільної освіти на території великого поліетнічного волинського регіону велике значення мали висновки С. Русової щодо причин кризового стану позашкільної освіти на початку ХХ ст. У першу чергу вона називає сепаратистські страхи царського уряду, які змушували чиновників вбачати посягання на цілісність імперії у звичайному прагненні неросійських народів говорити рідною мовою. Крім того, розвиток позашкільної освіти гальмувався через відсутність у національної інтелігенції матеріальних засобів і спеціальної підготовки. Саме ці висновки є співзвучними з тими, що висловлювались представниками волинської педагогічної громадськості на з'їздах і нарадах, що відбувались у 20-і роки ХХ ст. Видатна просвітителька була глибоко переконана, що форми позашкільної освіти були і залишаються важливим освітнім і виховним фактором, однією з галузей громадської праці як учнів, так і дорослого населення.

На початку ХХ ст. докорінно змінюються пріоритети розвитку позашкільної освіти, де домінуючими визначаються проблеми політичної освіти народу. Нова радянська влада гостро критикувала царське товариство боротьби за народну тверезість, серед головних його недоліків називаючи підконтрольність державі й відірваність від реальних проблем народу. Однак, як показав досвід, не одне товариство, а практично вся система позашкільної освіти радянського періоду поступово була так само підкорена загальнодержавній, тепер уже радянській ідеології.

О. Гастев у праці «О тенденциях пролетарской культуры» (1919) з цього приводу писав: «Ми йдемо до небаченої об'єктивної демонстрації речей, механізованих натовпів і приголомшливої відкритої грандіозності, що не знає нічого інтимного і ліричного» [24: 17]. Саме ці ідеї стали основою домінування серед форм позашкільної діяльності заходів масового характеру, з яких на Волині найбільш видовищними вважалися свята «Першотравня» і «Першої Борозни». Заклади проліткульту створювалися достатньо активно. Так, лише у 1921 році на Волині-Житомирщині їх кількість зросла з 20 до 40 [25: 54 арк. зв.]. Варто зазначити, що вся їх діяльність спрямовувалася на доведення домінування «грандіозного натовпу» над потребами особистості. Різноманітність соціально-економічного розвитку етнічних груп Волині та пріоритетів національно-культурного розвитку, що ґрунтувалися на особливостях менталітету тієї чи іншої етнічної спільноти, впливали на їх культуру й почасти на політичну орієнтацію, перетворюючи питання національно-культурного розвитку етнічних меншин регіону на серйозну політичну проблему. Так, довгоочікувана українізація не завжди позитивно впливала на задоволення мовних запитів неукраїнських меншин краю.

Радянський етап формування системи позашкільної освіти характеризувався трансформацією усіх соціальних, економічних, політичних і культурних цінностей, централізацією управління, домінуванням колективних цінностей над особистісними, політизацією й денаціоналізацією навчально-виховного процесу. Більшовики створили державу, яка мала володарювати «над усім життям народу, не лише над тілом, але й над душею».

На початку 20-х рр. XX ст. деякі національні меншини продовжували становити вагомий частку як у губернії, так і в масштабі України. Так, наприклад, у Волинській губернії проживало 64,2 % усіх чехів України, 30,5 % євреїв, 29,5 % поляків та 19,4 % німців [26: 116 арк.]. Програмний документ Раднацмену – «Положення про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УСРР» (1922) – визначав основні засади розвитку освітньої системи для національних меншин. Передбачалось створення відповідних національних сілрад та районів, видання газет, книг і журналів національними мовами, відкриття національних культосвітніх і наукових установ тощо. Однак із самого початку організації мережі освітніх закладів для національних меншин не враховувались особливості кожного етносу (мова, традиції виховання) і значно політизувалось усе позашкільне життя громад. Натомість у 1925–1926 рр. системно виділялись кошти на підготовку інспектури, керівників дитячого руху й політпрацівників серед нацменшин. У цілому офіційні статистичні джерела, характеризуючи політосвітню роботу в середовищі

національних меншин на території Волині-Житомирщині, відзначали її задовільний характер, підкреслювали зростання інтересу населення до радянської школи, в результаті чого селяни власноруч взялися будувати школи, а в деяких місцевостях навіть перебудовувати з цією метою молитовні будинки й синагоги. Однак називались і певні її недоліки: незначний відсоток охоплення представників національних громад лікпунктами, школами малописьменних, недостатнє фінансування.

Відтак освітня справа польської національної меншини знову стала розвиватись у двох напрямках: нелегальної освіти, яка захищала їх національну ідентичність, та офіційного шкільництва, спрямованого на задоволення державних інтересів. На початку 20-х рр. нелегальні школи вже в більшості польських поселень. Комісія у справах національних адміністративно-територіальних одиниць у 1924 р. відзначала, що у волинських селах стало поширюватися таємне навчання дітей, вчителями яких були представники польської інтелігенції, що приїздили з Житомира під виглядом дачників.

Беззаперечний авторитет у польській громаді Волині століттями мала католицька церква, яка сприймалася як головний захисник національних інтересів польського народу. Тому кожен наступ на релігію сприймався волинськими поляками як прояв боротьби проти польської нації. Радянська влада і католицька церква змушені були шукати способи співіснування. Перш за все, більшовики визнали, що виключно насильницькі методи боротьби з релігією сформували вороже ставлення віруючих до радянської влади. Так, у розпорядженні НКВС від 5 квітня 1923 р. всім губерньським відділам ДПУ пропонувалось «не проводити вторгнення в молитовні будинки під час зборів навіть і незареєстрованих общин. І лише в разі крайньої необхідності припиняти ці збори» [27: арк. 28]. У відповідь костьол став заохочувати вірян до участі у громадському житті нової країни. Одним із шляхів легалізації присутності католицької церкви в громадському житті польського села стала організація релігійних гуртків «терціарів» та «рубанців».

Наприкінці 30-х років політика українізації почала згортатися під тиском чітко вибудованої командно-адміністративної системи. У 1938 р. вийшло дві постанови – Раднаркому УРСР «Про обов'язкове викладання російської мови в усіх неросійських школах» та ЦК КП(б) «Про реорганізацію національних шкіл на Україні», які стали стартом русифікаторської політики радянського уряду. Відтак навчальні заклади та позашкільні установи для національних меншин стали кваліфікуватися як вогнища «буржуазно-націоналістичного впливу на дітей» [28: 360]. Внаслідок встановлення тоталітарного режиму нехтувалися індивідуальність, інтереси людини, особистість сприймалася не як мета, а як засіб досягнення поставлених державою

глобальних завдань. У цілому збільшення числа польськомовних позашкільних установ і загальне зростання рівня грамотності створювали враження позитивних зрушень у галузі культурно-освітнього життя польської меншини. Однак, ці досягнення супроводжувалися нищенням польської культури й ліквідацією традиційних форм культурно-освітніх установ.

У ході проведеного дослідження проаналізовано, що найбільш яскравим колоритом позашкільна освіта відзначалася у дореволюційний період, коли найчисленніші етноси регіону мали власні поліфункціональні, спеціалізовані й опосередковані позашкільні установи і діяли на засадах збереження віри й національної самобутності громад. Порівнюючи стан позашкільної освіти у національних громадах Волині-Житомирщини дореволюційного періоду й радянського, можна стверджувати, що найголовнішою їх відмінністю була ідеологічна спрямованість освітньої діяльності. Радянські ж заклади, пропагуючи атеїзм та інтернаціональні космополітичні ідеали, по суті, руйнували національні підвалини життя великих волинських етносів, які століттями доводили свою здатність створювати гідні умови для освіти й виховання свого народу навіть за несприятливих соціально-політичних та економічних умов.

Список використаних джерел та літератури

1. Єршова Л. М. Жіноча освіта на Волині / Л. М. Єршова. – Житомир : «Полісся», 2006. – 488 с.
2. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902 / С. В. Рождественский. – СПб, 1902. – 679 с.
3. Rolle Michał. Tadeusz Czacki i Krzemieniec w setną rocznicę zgonu odnowiciela i reformatora polskiego szkolnictwa. – Lwów, 1913. – 133 s.
4. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902 / С. В. Рождественский. – СПб, 1902. – 679 с.
5. Лихачёва Е. Материалы для истории женского образования в России (1828–1856) / Е. Лихачёва. – СПб, 1895. – 342 с.
6. Про підсилення нічного нагляду за вихованцями благородних пансіонів. Циркуляр генерал-губернатора від 1 травня 1849 р. // ЦДІА. – Ф. 707. – Оп. 15. – Спр. 3. – 166 арк.
7. Сейко Н. А. Добročинність у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ / Н. А. Сейко. – Житомир, 2006. – 447 с.
8. Борейко О. М. Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки» / Борейко Олександр Михайлович. – Житомир, 2004. – 207 с.

9. Мілясевич І. В. Культурно-освітня діяльність Волинського попечительства про народну тверезість (кінець XIX – поч. XX ст.) / І. В. Мілясевич // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині : матеріали конференції до 100 річчя від дня народження О. Ольжича. – Т. 1. – Житомир : М. Косенко, 2007. – С. 83 – 89.
10. Батюшков П. Н. (Петров Н. И., Малышевский И. И.) Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П. Н. Батюшков. – СПб : Типография товарищества «Общественная польза», 1888. – 288, 126 с.
11. Чернін О. Поляки на Житомирщині : роздуми, обсервації, надії на прийдешність / О. Чернін ; [пер. з пол. О. Боичковська] // Бердичівська земля в контексті історії України : наук. зб. «Велика Волинь» : Праці Житомирського наук.-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 19. – Житомир, 1999. – С. 115 – 116.
12. Чернін О. Поляки на Житомирщині : роздуми, обсервації, надії на прийдешність / О. Чернін ; [пер. з пол. О. Боичковська] // Бердичівська земля в контексті історії України : наук. зб. «Велика Волинь» : Праці Житомирського наук.-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 19. – Житомир, 1999. – С. 115 – 116.
13. Мороз В. В. Культурне життя Волині на сторінках губернських періодичних видань другої половини XIX – поч. XX ст. / В. В. Мороз // Звягель-Новоград-Волинський від сивої давнини до сьогодення. : матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, присвяченій 750-річчю від першої літописної згадки про місто : науковий збірник «Велика Волинь» : праці Житомирського науково краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Випуск 36. – Житомир, 2007. – С. 60–67.
14. Ступак Ф.Я. Добродійні громади за національною і віросповідною ознакою XIX – початку XX ст. / Ф. Я. Ступак // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність : наук. зб. – Т. 18. – Житомир, 1998. – С. 55 – 58.
15. Про відкриття таємних польських шкіл у Київській, Подільській, Волинській губернії. Из звіту генерал-губернатора за 1911 р. // ЦДІА. – Ф. 442. – Оп. 642. – Спр.497 – арк. 158.
16. Буравський О. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Буравський. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – 168 с.
17. Про відкриття таємних польських шкіл у Київській, Подільській, Волинській губернії. Из звіту генерал-губернатора за 1911 р. // ЦДІА. – Ф. 442. – Оп. 642. – Спр.497 – арк. 158.
18. Циркуляри про учнівські літературні читання і публічні лекції, про навчальну роботу викладачів серед навчальних закладів // ДАРО. – Ф. 215. – Оп. 2. – Спр. 23. – 26 арк.
19. Сейко Н. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX – I пол. XX ст. / Н. Сейко. – Житомир, 2002. – 195 с.
20. Korczyński J. Trochę wspomnień z żytomierza (łana uczniowskie 1897 – 1908) // Pamiętnik Kijowski. – Т. 2. – Londyn, 1963. – S.233 – 242.

21. Шахрай Т. О. Польська шляхетська верства в суспільно-політичному та культурному житті Волині (1900 – 1914 рр.) / Т. О. Шахрай – *Ukrainica Polonica*. – №. 1. – К. – Житомир, 2004. – 444 с.
22. Шахрай Т. О. Польська шляхетська верства в суспільно-політичному та культурному житті Волині (1900 – 1914 рр.) / Т. О. Шахрай – *Ukrainica Polonica*. – №. 1. – К. – Житомир, 2004. – 444 с.
23. Русова С. Позашкільна освіта, засоби її проведення / С. Русова. – К., 1917. – с. 39, 82.
24. Гастев О. О тенденциях пролетарской культуры / О. Гастев - Москва, 1924, - с. 45.
25. Кількість позашкільних установ на Волині-Житомирщині (1921) // ДАЖО. – Ф Р-1657. – Оп. 4. – Спр. 43. – Арк. 54 зв.
26. Витяги з протоколів засідань ЦК національних меншостей і польських сільрад, доповідні записки та листування з губвиконкомом про організацію польських національних районів, культосвітню роботу серед національних меншин (1924 – 1925 рр.) // ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 6.– 113 арк.
27. Матеріали про стан та розвиток культурно-освітньої роботи на Україні (1924 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр.110. – арк. 28.
28. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К. : Академія, 1999. – 560 с.

Możariwska Inna, Konopacka Olga. Rola kobiet w rozwoju oświaty pozaszkolnej na Wołyniu-Żytomierszczyźnie (w drugiej połowie XIX – 30-ch latach XX w).

W artykule został przeanalizowany wkład kobiet do rozwoju oświaty pozaszkolnej na Wołyniu-Żytomierszczyźnie (w drugiej połowie XIX – 30-ch latach XX w.); przeprowadzoną analizę porównawczą tego rozwoju w odłamach narodowych okresów przedrewolucyjnego i sowieckiego. Perspektywą tego badania może stać się wdrażanie doświadczeń funkcjonowania składników oświaty pozaszkolnej do współczesnego systemu oświaty w terenach polietnicznych Ukrainy.

Inna Mozharivska, Olga Konopatska. The role of women in the making of out-of-school education in Volyn-Zhytomyrshchyna (the second half of XIX century – 30 th years of XX century)

In this article it was analysed the contribution of women into the development of out-of-school education in Volyn-Zhytomyrshchyna (the 2nd half of XIX c. – 30-th years of XX c.). It presents comparative analysis of the development of out-of-school education in the national associations of the following period. The perspective of this research may be application of positive experience of separate components of that period into the practice of modern out-of-school education organization in polynational regions of Ukraine.